

УДК (477) «18/19»: 656.8

В. М. Мельниченко, Н. В. Галич

ОРГАНІЗАЦІЯ ПЕРЕДПЛАТИ ПЕРІОДИЧНИХ ВИДАНЬ У ПОШТОВИХ УСТАНОВАХ УКРАЇНИ: ІСТОРИЧНИЙ ДОСВІД

На основі джерельних матеріалів та сучасних досліджень у статті розглядаються особливості організації роботи поштових установ з передплати, доставки і перевезення періодичних видань, аналізується вплив державної політики на цей вид поштових послуг.

Ключові слова: мережа поштового зв'язку, поштовий зв'язок, передплата, доставка і перевезення періодичних видань, поштові послуги.

На основании изученных архивных материалов и современных исследований в статье рассматриваются особенности организации работы почтовых учреждений по подписке, доставке и перевозке периодических изданий, анализируется влияние государственной политики на этот вид почтовых услуг.

Ключевые слова: сеть почтовой связи, почтовая связь, подписка, пересылка и доставка периодических изданий, почтовые услуги.

The article examines the peculiarities of the work of the postal establishments in subscription, delivering and transporting periodicals, analyses the influence of the state policy on this kind of the postal services on the basis of source materials and modern investigations.

Key words: network of postal communications, post communication, subscription, delivering and transporting periodicals, postal services.

Постановка проблеми. Поштовий зв'язок – це складний господарський механізм, який функціонує в системі соціально-економічного комплексу держави та є однією з найважливіших галузей господарства. У XIX ст., коли починається бурхливий розвиток промислового виробництва, збільшується кількість підприємств, розгортається будівництво залізниць, спостерігається інтенсифікація торгово-грошових операцій, прискорення урбанізаційних процесів, виникає нагальна потреба у ефективному і надійному зв'язку, впровадженні нових засобів комунікації, серед яких пошта відіграє провідну роль. Існуюча система поштового зв'язку не відповідала зростаючим вимогам, тому держава повинна була провести ряд ефективних реформ, спрямованих насамперед на зростання

чисельності поштових установ і розширення кількості послуг. У XIX – на початку XX ст. на території України формується мережа поштових установ, значна увага приділяється перевезенню та охороні поштових вантажів та кореспонденції, урізноманітнюються види поштових послуг. В арсеналі пошти, крім суто поштових, з'являються й інші види послуг, зокрема передплата, доставка і перевезення періодичних видань.

Історіографія проблеми. Питанню дослідження поштових послуг, впроваджених протягом XIX – початку XX ст. у роботу поштових установ на території України, у вітчизняній історіографії приділялась незначна увага. Поштові послуги розглядалися дотично і в загальному контексті реформ поштової галузі зазначеного періоду. Зокрема, дослідженням номенклатури окремих поштових послуг зай-

мався М.І. Соколов [5], який проаналізував основні проблеми та перспективи організації передплати у поштових установах Російської імперії, в тому числі і в Україні. Загальний огляд діяльності поштових установ Російської імперії XIX ст. зробив відомий російський економіст І. Озеров [3], однак питання передплати періодики ним розглядалося поверхово і без узагальнюючих висновків. Серед сучасних вітчизняних дослідників деякі аспекти поштових реформ даного періоду проаналізувала у своїй праці В. Бізіна [1]. Проте питання послуг, зокрема передплати, доставки і перевезення періодичних видань, нею не розглядалось.

Мета статті. Автори статті ставлять за мету заповнити цю прогалину, проаналізувавши організацію роботи поштових установ щодо передплати, доставки і перевезення періодичних видань, показати вплив державної політики на цей специфічний вид поштових послуг.

Виклад основного матеріалу. Як свідчить аналіз архівних документів, поштові установи починають займатися регулярно доставкою періодичних видань з 1830-х рр. Порядок передплати було регламентовано розпорядженням Поштового департаменту від 13 січня 1831 р.

До середини XIX ст. передплата і доставка періодики мала приватний характер і перебувала безпосередньо в руках поштових директорів і поштмейстерів, які встановлювали свої правила і отримували від цього прибуток [4, с. 885]. Лише в січні 1852 р. уряд викупив право пересилки періодичних видань у двох поштових директорів і шести поштмейстерів. У тому ж 1852 р. Державна Рада рекомендувала Поштовому департаменту встановити нову оплату за поштову пересилку періодичних видань, розширити штати столичних поштамтів і поштових контор, які проводили передплату і доставку періодики, та затвердила правила оформлення передплати та порядок ведення рахунків і звітності.

Керуючись рекомендаціями Департаменту Економії Державної Ради та враховуючи попередній досвід, 31 травня 1852 р. Поштовий департамент подає на розгляд проект закону, яким визначались наступні положення:

1. такса за пересилку газет і журналів (окремо вітчизняних та закордонних);
2. порядок ведення діловодства, зокрема, організація передплати на газети та журнали;
3. порядок звітності;
4. розширення штатів поштових установ, які проводили передплату і пересилку періодичних видань [4, с. 885 – 886].

На основі цього законопроекту 16 березня 1855 р. було прийнято Положення про організацію і управління газетними операціями. На

підставі цього Положення встановлювалася наступна такса за пересилку газет і журналів, що видаються в Росії:

- за пересилку газет і журналів, які виходять один раз на тиждень – 1 руб. 50 к. з кожного екземпляра;

- які виходять 2 – 3 рази на тиждень – 2 руб. з кожного екземпляра;

- які виходять 4 – 7 разів на тиждень – 3 руб. з кожного екземпляра [2, с. 886].

Окремим пунктом визначались газети і журнали, які пересилались безкоштовно або користувались пільговою оплатою. Згідно Положення, безкоштовно пересилались благодійні видання. Пільговою оплатою користувалися 79 видань, зокрема „Коммерческая Газета”, „Сын Отечества”, „Посредник промышленности и торговли”, „Северная Почта”, „Народное богатство”, „Русский инвалид” – 3 руб. на рік; „Кронштадтский вестник” – 2 руб. на рік; інші – 1 руб. 50 коп. на рік [5, с. 1013]. Відмовлено у пільговій оплаті 34 виданням [5, с. 1013-1014].

Такса за пересилку закордонних газет і журналів визначалась наступним чином: до ціни додавалося 50% вартості видання – для міських жителів; іногородні сплачували додатково по 2 руб. за кожний екземпляр [4, с. 887].

На території України передплата на газети і журнали проводилась у Києві та Одесі. Зазначалось, що в разі необхідності при узгодженні видатків з Міністерством Фінансів передплата могла проводитись і в інших поштових конторах. При цьому поштові контори повинні були завчасно зібрати і подати інформацію про газети і журнали, які можна передплатити на наступний рік. Щодо іноземних видань, то їх списки узгоджувалися з Міністерством Закордонних Справ, про що видавався спеціальний дозвіл [4, с. 890]. Зібравши відомості від видавництва, газетні експедиції видавали перелік газет і журналів та цін на них, вказуючи при цьому і вартість поштової пересилки. Сплачені передплатниками кошти передавалися казначеям поштамтів і направлялися видавництвам (післяплатою), використовувались на штатні видатки, канцелярські потреби або передавалися в місцеві повітові казначейства [4, с. 892].

Поштові установи вели суворий облік коштів, зокрема, і отриманих від передплати. Так, всі перерахунки, які проводила газетна експедиція, фіксувались у спеціальних прошнурованих книгах. Там же вказувались дані стосовно переліку газет та журналів та проводився облік передплатників.

Згідно Положення, розширення штатів з початком проведення передплати та пересилки періодики не передбачалось. Передплатою

повинні були займатись за додаткову оплату вже працюючі поштові чиновники. В разі крайньої необхідності, до штату можна брати нових працівників лише за згодою Державної Ради [4, с. 886]. Виходячи з цього, кількість поштових чиновників, що займалася передплатою, була незначною. Це неминуче приводило до помилок, уповільнювало доставку видань передплатникам і не могло задовольнити зростаючі потреби населення.

Положення про організацію і управління газетними операціями від 16 березня 1855 р. повністю ввійшло до Поштового Статуту 1857 року (розділ 4, статті 509 – 544). Протягом наступних десятиріч до Статуту вносились окремі доповнення стосовно появи щомісячної передплати, пільгової і безкоштовної пересилки газет і журналів, появи залізничних перевезень і оплати за них тощо.

Слід зазначити, що для такої великої країни, як Російська імперія, кількість передплатників була незначною, що особливо стосується сільської місцевості. За даними професора І. Озерова, у 1897 р. газет і журналів було передплачено в містах – більше 2 млн. екземплярів (7,6 шт. на 1 жителя), в сільській місцевості – 680 тис. екземплярів (0,27 шт. на 1 жителя) [3, с. 23]. Як зазначає професор І. Озеров, причиною такої невеликої кількості передплачених газет і журналів були:

- по-перше, незначна кількість поштових установ і їх малодоступність, особливо сільському населенню;
- по-друге, зростання цін на поштові пересилки, що вело до скорочення кількості передплатників;
- по-третє, зацікавленість поштових установ і держави насамперед в отриманні прибутків [3, с. 6].

Кількість передплатних видань щороку змінювалась. У 1852 р. приймалась передплата на 89 вітчизняних і 49 іноземних газет і журналів. З них найбільш популярними були „Северная пчела” (3 441 екземпляр), „Отечественные записки” (3 207 екземплярів), „Современник” (2 645), „С. – Петербургские ведомости” (2 645), „Русский инвалид” (2 094), „Библиотека для чтения” (1 845) [5, с. 1004].

Запроваджуючи нові види послуг, поштове відомство часто використовувало досвід країн Західної Європи. Проте не завжди ці нововведення були вдалимими і з різних причин не давали очікуваного ефекту. Так, з 1 січня 1869 р. запроваджувалась система відкритої пересилки поштою періодичних видань, причому всі поштові контори почали проводити передплату на газети і журнали лише за попередньою домовленістю з

редакціями. За підсумками першого півріччя 1869 р. система відкритої пересилки поштою періодики себе не виправдала, так як привела до несвоєчасної доставки газет і журналів передплатникам, хаосу і плутанини в поштовій службі [6, с. 879]. В зв'язку з цим 7 серпня 1869 р. встановлювались нові правила передплати, пересилки та доставки поштою періодичних видань, які почали діяти з 1870 р. і якими тимчасово призупинялась дія послуги з передплати періодики у поштових установах:

1. передплату на періодичні видання, що виходять на території Російської імперії, в поштових установах не приймати;
2. передплату на закордонні періодичні видання проводити в тих поштових установах, які мали на це право до 1870 р.;
3. пересилка вітчизняних періодичних видань іногороднім передплатникам проводиться через газетні експедиції на наступних умовах:
  - періодика пересилається бандероллю з зазначенням номера, назви видання та точної адреси одержувача;
  - за пересилку поштою періодичних видань буде утримуватись наступна плата: 10% - за видання, що виходять один раз на місяць; 15% - за видання, що виходять один раз на тиждень або не більше 5 разів за місяць; 20% - за щоденні видання або ті, що виходять більше 5 разів на місяць.
  - за пересилку закордонних видань утримується плата в розмірі 2 руб. на рік за кожний екземпляр;
4. бандерольну таксу збільшити з 1 до 2 к. за кожні 3/4 лота;
5. пересилку поштою періодичних видань приймати на наступні терміни: а) місячний – з 1 числа кожного місяця; б) тримісячний – з 1 січня, з 1 квітня, з 1 липня, з 1 жовтня; в) піврічний – з 1 січня та з 1 липня; г) річний – з 1 січня.

На основі цих правил Поштовим департаментом було видано Циркуляр з газетної операції від 20 жовтня 1869 р. за № 16762, яким припинялась передплата на вітчизняні періодичні видання в поштових установах, визначалась нова процентна ставка за пересилку газет і журналів, подавались детальні рекомендації щодо пересилки і доставки періодики. Поштовим департаментом спеціальною постановою від 16 вересня 1869 р. № 14682 визначалась міра покарання поштових чиновників за втрату окремих номерів газет і журналів [6, с. 889].

Таким чином, передплата періодичних видань в другій половині XIX ст. в силу нестачі

досвіду та кваліфікованих кадрів виявилась непосильною для поштової галузі справою, і тому до початку ХХ ст. поштове відомство займалося лише пересилкою і доставкою газет та журналів передплатникам.

9 січня 1909 р. Міністерство Внутрішніх Справ, у підпорядкуванні якого знаходилося поштове відомство, прийняло Постанову про пошту, яка чітко регламентувала перелік послуг поштово-телеграфних установ і поклала кінець хаотичним вказівкам стосовно поштових справ. У цьому переліку значиться передплата, пересилка та доставка періодичних видань.

Постановою Міністерства внутрішніх справ від 28 травня 1910 р. всі установи поштово-телеграфного відомства розпочали прийом передплати на внутрішні періодичні видання на 1911 р. З внесених передплатниками коштів поштово-телеграфне відомство утримувало 5% комісійних, половина з яких нараховувалась як премія поштово-телеграфним чиновникам [1, с. 37]. Приймаючи передплату, поштове відомство не несло відповідальності за своєчасну доставку газет та журналів.

Держава через органи цензури жорстко контролювала перелік не тільки іноземних, а й вітчизняних газет та журналів, які надходили передплатникам. Цензурний контроль, присутній в поштових установах в усі часи, почав зростати на початку ХХ ст. в зв'язку з революційними подіями 1905-1907 рр. Так, начальник Канівської поштово-телеграфної контори у лютому 1907 р., повідомляв в округ про конфіскацію заборонених цензурою журналів, що надсилалися адресатам повіту [2, с.13]. З метою посилення цензури в поштові установи регулярно надсилалися переліки неблагонадійних газет і журналів. Зокрема, в березні 1912 р. поштові і поштово-телеграфні контори краю отримали циркуляр, в якому перелічувалися видання, що підлягали негайному вилученню. До списку потрапили як загальноросійські видання, так і ті, що виходили в різних містах імперії.

Серед особливо небажаних для царського уряду газет і журналів цей цензурний циркуляр називав петербурзькі газети „Звезда” (№ 12 за 1912 р.), „Живое дело” (№ 6 за 1912 р.), журнали „Современный мир” (за окремі місяці 1907 р.), „Истина” (№ 2 за 1906 р.), „Темы жизни” (№ 15 за 1906 р.) та інші столичні видання. В цьому ж переліку зустрічаємо газети і журнали, що видавалися в Москві, Харкові, Нижньому Новгороді, Одесі. Окремо в цьому списку був виділений журнал „Українська хата” за січень 1912 р. із зазначенням, що він виходив у Києві „на мало-русском наречии”. Під „прицілом” цензури перебували й інші неросійські видання, що потра-

пили до списку – естонська газета „Вільянди Театайя” та єврейська „Дер Фрайнд”.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, у другій половині ХІХ ст. поштові установи, розташовані на території України, починають надавати новий вид послуг з передплати, пересилки та доставки періодичних видань. Право проводити передплату отримують поштові контори Києва та Одеси. Перелік передплатних видань, такса за пересилку газет і журналів суворо регламентувалися Поштовим департаментом та Поштовим Статутом 1857 р. Послуга з передплати, пересилки та доставки періодичних видань не набула великої популярності серед населення, що пояснюється нестачею досвіду та кваліфікованих кадрів; незначною кількістю поштових установ і їх малодоступністю, особливо сільському населенню; зростанням цін на поштові пересилки, що вело до скорочення кількості передплатників; зацікавленістю поштових установ і держави насамперед в отриманні прибутків; жорстким цензурним контролем за передплаченими виданнями. На підставі цих недоліків передплата періодичних видань у поштових установах з 1869 р. тимчасово припиняється. Поштове відомство займалося лише пересилкою і доставкою газет та журналів передплатникам. З прийняттям у 1909 р. Постанови про пошту, передплата, пересилка та доставка періодичних видань відновлюється. Розширюється мережа поштових установ, що займаються передплатою, збільшується перелік періодичних видань, хоча жорсткий цензурний контроль у цій галузі зберігається.

В даній статті дана лише загальна характеристика організації роботи поштових установ на території України щодо передплати періодичних видань в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. В перспективі ця проблема може бути досліджена більш ґрунтовно, зокрема заслуговує на увагу вивчення регіональних особливостей роботи з передплати періодичних видань в розрізі окремих губерній. Більш детального вивчення потребує також цензурна політика царського уряду в залежності від суспільно-політичних умов.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бизина В. Г. Из истории украинской почты / Валентина Бизина. – К., 2002. – 95 с.
2. Державний архів Черкаської області. – Ф.723.– Оп. 1. – Спр. 4. – Арк. 23
3. Озеров И. Почта в России и за границей / Иван Озеров. – С.-Петербург, 1903. – 30 с.
4. Соколов Н.И. Пересылка по почте периодических изданий в России / Н.И. Соколов

- // Почтово-телеграфный журнал. – 1894. – сентябрь. – С. 885 – 902.
5. Соколов Н.И. Пересылка по почте периодических изданий в России / Н.И. Соколов // Почтово-телеграфный журнал. – 1894. – октябрь. – С. 993-1014.
6. Соколов Н.И. Такса 7 августа 1869 г. и прекращение подписки в почтовых учреждениях на периодические издания, выходящие в России / Н.И. Соколов // Почтово-телеграфный журнал. – 1894. – июнь. – С. 87.
-